

Ústřední problém, na který chce tento článek upozornit a na nějž reaguje, spočívá v tom, že příprava na krizové situace se u nás týká téměř výhradně pouze institucí. Až na určité výjimky, jež budou popsány, není běžná populace na podobné situace nijak systematicky připravována. Výsledkem je nízká připravenost a nedostatečná schopnost lidí čelit skutečnému nebezpečí.

1. Nepřipravenost občanů na nebezpečí, krizové situace a jejich zvládání jako slabina bezpečnostního systému ČR

Žijeme ve světě, který v historicky krátké době prošel a prochází mnoha významnými změnami a hlubokými otřesy. Výsledkem je celá řada rizik a ohrožení, která na naše prostředí doléhají ve zcela nových podobách nebo dosud nepoznané intenzitě. Česká republika si je této situace vědoma, snaží se s těmito bezpečnostními výzvami vyrovnat a připravuje se na možná ohrožení.

V ČR jsou budovány bezpečnostní organizace, rozvíjí se bezpečnostní systém, probíhá vzdělávání a výcvik jejich profesionálních příslušníků, zdokonalují se procesy a mechanismy jejich činnosti. Zdálo by se tedy, že je vše v naprostém pořádku. Avšak zcela jinak je tomu s přípravou a vzděláváním občanů. Řadoví občané, jak ukázaly např. povodně, nejsou více méně schopni se postavit skutečným, ani potenciálním hrozbám, což potvrzují jak průzkumy, tak zkušenosti odborníků.

S jistým zjednodušením lze říci, občané se tak stávají „rukojmími“ profesionálních institucí, které stát zřizuje za účelem zajišťování bezpečnosti; jsou odkázáni do role pasivního objektu bezpečnostní politiky a bezpečnostních opatření.

Není sporu o tom, že **profesionalizace** (výkonu řídicích i realizačních činností na poli bezpečnosti) je objektivním trendem, zcela odpovídajícím povaze současné společnosti. Příčinu popisovaného problému bych však nazval spíše **profesionalismem**. Jedná se o představu, že profesionálové jsou nejen tím, kdo se pro řešení krizových situací hodí nejlépe a proto musí být nejlépe připraveni, nýbrž že mít připravené profesionály stačí, že nikomu jinému nepřísluší angažovat se a že na víc nejsou zdroje ani vůle.

Dílčím problémem, který působí zároveň jako příčina i jako příznak tohoto stavu, je potom přetrvávající nedůvěra vůči všemu, co souvisí nejen s přípravou na krizové situace, výchovou a vzděláváním k obraně a ochraně, ale s občanskou participací na zajišťování bezpečnosti obecně. Důvodem je diskreditace těchto aktivit v období minulého režimu, plynoucí především z jejich výrazné ideologického zabarvení, prvku donucení, častého formalismu a někdy i nesmyslnosti.

Idea občanské spoluodpovědnosti za bezpečnost, obranu a ochranu je české veřejnosti prakticky cizí. Přestože dnešními „strážci“ v platónském smyslu jsou především vojáci, policisté, zpravodajci či záchranáři, stále platí, že v případě ohrožení stát, obec či komunita

obstojí jediné tehdy, pokud se „strážci“ dovedou do jisté míry stát **všichni** (jak dovolí věk, fyzická a mentální kondice). A další Platónovu myšlenku, že stát může být dobrý jen tak, jak dobří jsou jeho občané, můžeme parafrázovat tak, že připravenost, vůle, zdatnost, odolnost a obranyschopnost státu přímo závisí na připravenosti, vůli, zdatnosti, odolnosti a obranyschopnosti jeho občanů.

Tvrzení, že popsaný stav je nežádoucí a neudržitelný, lze dále podpořit takto:

- ❑ Účinkům většiny současných hrozeb a rizik jsou reálně vystaveni právě občané, nikoliv stát sám o sobě a jeho instituce. Občané také nesou tíhu bezpečnostních opatření. Mají proto právo účastnit se tvorby bezpečnostní politiky i zajišťování bezpečnosti, přinejmenším ve formě sebeobrany a sebeochrany – což vyžaduje jisté vědomosti, dovednosti, návyky, a tedy přípravu a vzdělání.
- ❑ Některé významné české koncepční dokumenty (oficiálně schválené i pracovní) už dnes hovoří o nutnosti participace a přípravy občanů [1]. Pokud má být bezpečnostní systém ČR skutečně komplexní, musí se jeho plnohodnotnou součástí stát také občané a formální i neformální struktury občanské společnosti.

Stát nadále nese primární odpovědnost za bezpečnost občanů. I v situaci, kdy by občané měli být alespoň hypoteticky rovnocenným partnerem státu, může po nich stát vyžadovat určité přesně definované povinnosti. Měl by ale také vítat a podporovat jejich vlastní iniciativu.

Aby však občané mohli přebírat spoluodpovědnost a podílet se na zajištění bezpečnosti, obrany a ochrany, musí jim k tomu stát vytvořit podmínky. Měl by jim poskytnout potřebnou výchovu a vzdělání, nabízet příležitosti k sebevzdělání, umožnit a organizovat systematickou přípravu a podporovat jejich vlastní iniciativu. V tomto ohledu dnes **stát neplní svou povinnost.**

To ovšem neznamená, že stav v České republice je výrazně horší než v jiných srovnatelných zemích. Státy, které věnují této problematice více pozornosti, jsou zatím spíše výjimkou, a pokud je mi známo, vždy to souvisí se specifickou národní tradicí občanské participace, anebo s vyhraněným stavem bezpečnostního prostředí (Izrael, USA, Švýcarsko, Skandinávie). Problém se tedy přirozeně netýká jen nás. Při vztažení na Česko však lze nejen lépe zmapovat terén, nýbrž také uvažovat o konkrétním řešení.

2. Současný stav připravenosti občanů ČR na krizové situace a možná ohrožení

Je zřejmé, že pohled na vývoj po roce 1989 a dnešní situaci v České republice bude převážně kritický. Hlavním rysem sledovaného období je nesoulad mezi proklamacemi a realitou. Oficiální nezájem byl často zakrýván úhybnými formulacemi v legislativních a koncepčních dokumentech, ve skutečnost se však lhostejný a byrokratický přístup projevil naplno.

Po listopadovém převratu roku 1989 nastalo období intenzivního zájmu o bezpečnostní problematiku (s důrazem na aktivní a vyvážené občanské a profesionální pojetí). Pak došlo k rozdělení Československa a následovalo odsunutí otázek bezpečnosti a možností občanské participace na okraj politického a veřejného zájmu. Toto jsou konkrétní důsledky:

- A.** Branná výchova mládeže na školách i ostatních skupin obyvatelstva byla **zrušena** hned na počátku 90. let bez náhrady, a to i přes pokusy o navržení modernějšího pojetí [2]. Oblíbené týdenní branně-sportovní kurzy na středních školách zůstaly zachovány, ale jen

jako čistě sportovní a rekreační zájezdy. Rozpadla se institucionální báze pro účast občanů na branných aktivitách: Svazarm zanikl roku 1990 a rozdrobené následnické organizace ztratily jakýkoliv význam. Namísto toho se však postupně zrodilo celé odvětví zájmové činnosti a zábavy ve vojenském stylu a někdy i značně militaristickém duchu: „military“ kluby, paintballová bratrstva, kluby vojenské historie nebo skupiny pěstující speciální výcvik a bojová umění.

- B. S účastí občanů na bezpečnosti, obraně a ochraně souvisí také vývoj Armády ČR v 90. letech, který se vyznačoval prakticky permanentní reorganizací, redukcí, ale především dlouhodobou stagnací. Vojenská základní služba sice trvala, ale během procesu přípravy vstupu do NATO a díky pozornosti upřené na postupnou **profesionalizaci** její úroveň velmi upadala. Vzhledem ke stále nižším počtům odváděných branců, zneužívání civilní služby a kšeftování s „modrými knížkami“ se službě úplně vyhnuly celé vrstvy branecké populace. Na přelomu století se z ní stal relikt, z provozních důvodů nezbytný, vlivem politické atmosféry ovšem určený k „vyhnutí“ [3]. Projevem bezradnosti a letargie byla také **rezignace** na budování a výcvik záloh.
- C. Asi nejvážnější ztrátou se stal postupný rozpad systému Civilní obrany. Od roku 1990 pobíhal proces **transformace CO**, jehož výsledkem měl být moderní a pružný systém ochrany obyvatelstva, odpovídající nově převažujícím *nevojenským hrozbám*. Roku 1991 byla schválena nová Koncepce CO ČSFR, od roku 1993 se používá název **Civilní ochrana** a od roku 1994 je pět záchranných útvarů CO vyčleněno z vojenského velení [4].

Hovoří se o modernizaci systému, který se má stát komplexem opatření k ochraně obyvatelstva a materiálních hodnot společnosti proti následkům katastrof v míru a proti možným následkům vojenského napadení. Pozoruhodná je především postupná proměna charakteru celé instituce, z níž zůstal jen byrokratický a profesionální rámec (5 útvarů, jinak pouze Hlavní úřad CO, 8 územních a finančních úřadů, laboratoře a sklady). Nejvážnějším důsledkem je úplný **rozklad** a opuštění **přípravy občanů pro CO** [5]. Roku 1994 se tvrdí, že „příprava obyvatelstva v dalším období bude akcentovat posílení osobní odpovědnosti občana za sebe, rodinu a obec. Systém přípravy bude působit na motivaci občanů k jejich aktivnímu podílu na vlastní sebeochraně a vzájemné pomoci“. V roce 1995 už v tomtéž materiálu není o přípravě občanů ani slovo a roku 1997 se z dokumentu vytrácí civilní ochrana jako celek, úplně [6].

Závěr: problematika sebeochrany, svépomoci a přežití obyvatelstva v krizových situacích se dostala na okraj zájmu, přičemž následky tohoto selhání státu jsou dlouhodobé a nápravě bude nutno věnovat pozornost.

Období 90. let však přineslo také pozitivní nové prvky, které ve svém souhrnu vypovídají o tom, jak se ve sféře bezpečnosti pozornost přesouvá do *nevojenských* poloh:

- ❑ Začal proces obnovy **občanského sektoru**. Zmíňme alespoň tradiční občanské organizace a klíčové aktéry občanské participace na zajišťování bezpečnosti: Český Junák (skautské hnutí), Český červený kříž (ČČK), Horskou službu a především Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska (SHČMS). Činnost v těchto institucích, z nichž některé mají velmi početnou členskou základnu, se stala jakýmsi **alternativním** polem pro **přípravu mládeže a občanů na krizové situace**.
- ❑ Zcela novou sférou participace a přípravy občanů jsou programy **prevence trestné činnosti**, coby nový prvek ve vztazích mezi **veřejností a policií**. Nová opatření si vyžádal

především dramatický nárůst kriminality v 1. polovině 90. let. Prevence a participační programy se staly součástí činnosti MV od roku 1994.

Není pochyb o tom, že Česko i jeho občané jsou vystaveni řadě **potenciálních hrozeb**. Není tedy divu, že se v posledních letech (přibližně pět, šest roků) obnovil zájem o zvýšení připravenosti státu a obyvatelstva. Na úrovni vrcholové bezpečnostní politiky státu se jedná především o:

- ❑ postupné vybudování **integrovaného záchranného systému (IZS)**, které spadá do druhé poloviny 90. let a úspěšného startu bylo s velkým zpožděním dosaženo v letech 2000–2001,
- ❑ zahájení **reformy ozbrojených sil** (v letech 2001–2002), která znamená definitivní přechod k profesionální armádě; zároveň však přichází s konceptem aktivní dobrovolné zálohy, která může oživit prvek občanské brannosti,
- ❑ snahu postupně ustavit **bezpečnostní systém** s komplexní architekturou, jednotným krizovým řízením a vzájemně kompatibilní legislativou. Toto úsilí lze vystopovat od konce 90. let, zatím jen s dílčími úspěchy.

Na úrovni **veřejných institucí** lze zájem o podporu přípravy občanů identifikovat například na úrovni:

- ❑ krajů a krajských úřadů – kraje mají zájem zlepšit informovanost a připravenost občanů a komunikaci s nimi, někteří hejtmani by rádi disponovali dobrovolnou občanskou polovojenskou složkou,
- ❑ krajských vojenských velitelství – sama nehodlají propagovat branné aktivity, aby armáda nebyla nařčena ze snahy militarizovat veřejnost, ale jsou připravena a ochotna reagovat na poptávku škol a veřejné správy,
- ❑ základních i středních škol – ředitelé by rádi rozšířili zatím nesystematickou a nedostatečnou výuku ochrany při mimořádných událostech o komplexnější přípravu pro krizové situace, zájem existuje také o vyložení brannou přípravu.

Na úrovni **občanské veřejnosti** se ukazuje, že zájem občanů nebo mládeže o možnosti vzdělávání a přípravy na krizové situace se odvíjí od uvědomění potenciálních hrozeb a následného zjištění nedostatků ve vlastních znalostech a dovednostech. Reflexe vlastní připravenosti se často vztahuje k představě ohrožení, jakou byly teroristické útoky z 11. září 2001, povodně roku 2002, ale třeba i nedávná přírodní katastrofa v Tatrách či riziko havárie v chemičce nebo podobné továrně. Na otázku, zda jsou na něco podobného připraveni, odpovídá většina dotázaných (konkrétně studentů a učitelů), že nikoliv [7].

Reprezentativní průzkum z roku 2002 také ukázal, že občané mají stále výrazně *lepší* znalosti v problematice sebeochrany, svépomoci a přežití, jak se jí věnovala **předlistopadová** branná výchova, než v tématech vyučovaných v 90. letech a v současném programu *Ochrana člověka za mimořádných událostí* – předlistopadová tematika měla 84 % úspěšných odpovědí, současný program jen 39 %.

Především se však **84 %** ze všech 300 respondentů vyjádřilo, že považují za **důležité** být lépe než dosud **informováni** o tom, co dělat v případech přírodní katastrofy, průmyslové havárie či teroristického útoku [8].

Na základě uvedených skutečností tedy lze dojít k následujícím závěrům:

1. Jednostranné spoléhání na profesijní bezpečnostní složky (např. IZS a armádu) a rezignace na výchovu a přípravu občanů, umožněná alibismem, lhotejností a pohodlností politické reprezentace i veřejné správy, vyústila do rizikové situace. Nepřipravení a neinformovaní občané se stávají „rukojmími“ bezpečnostních složek – jsou na nich plně závislí, nevědí, jak správně jednat v krizových situacích.
2. Stát deklaroval posílení principu vlastní dobrovolné iniciativy a odpovědnosti občana za svoji obranu a ochranu.
 - a) Stát může přenést určitou odpovědnost na občany – nejprve k tomu však musí vytvořit podmínky, musí občanovi umožnit tuto odpovědnost nést, poradit si s ní. V tomto případě se však jednalo o prázdnou deklaraci, za níž se skrývala bezradnost a nekonceptnost.
 - b) Namísto žádoucí a vymahatelné spoluodpovědnosti občanů za bezpečnost, obranu a ochranu svou, své komunity i státu (jak ji de iure stanovují zákony o krizovém řízení a o zajišťování obrany ČR) se v dosavadní veřejné praxi tato spoluodpovědnost pojímá pouze jako odpovědnost za osobní bezpečnost, za sebeochranu a sebeochranu – tedy ve velmi individuálním pojetí. I to je příznakem nekonceptnosti a důsledkem tápání v poměru mezi právy a povinnostmi občanů.

O významu a potřebnosti přípravy občanů na možná ohrožení a jejich účasti se dočteme v řadě oficiálních dokumentů. Reálný dopad těchto proklamací je však velmi omezený, pozornost se dosud věnuje téměř výlučně modernizaci institucí, přípravě a vzdělávání příslušníků složek bezpečnostního systému a veřejné správy.

Všeobecně platí, že od rozpadu systému civilní obrany stále chybí odpovídající příprava obyvatelstva k obraně a ochraně.

V posledních letech však bylo do života uvedeno několik projektů, které přímo či nepřímo zvyšují míru připravenosti občanů a jejich účast na zajišťování bezpečnosti. Popis těchto zajímavých oblastí by měl mimo jiné poukázat na specifické potenciály a kapacity, které v současnosti nejsou náležitě využity.

Integrovaný záchranný systém a dobrovolní hasiči

Přestože na zásadách integrovaného záchranného systému se vláda usnesla už v roce 1993, s jejich uvedením do praxe se nijak nespíchalo. Pozornost vůči této otázce obnovily povodně v letech 1997 a 1998, kdy se ukázalo, že místo koordinace vládní chaos a situaci zachraňovala jenom improvizace. Roku 2000 se konečně podařilo schválit zákon o IZS, podle něhož se úkoly ochrany obyvatelstva neboli civilní ochrany stávají náplní činnosti IZS. Povodně v roce 2002 byly zvládnuty viditelně lépe, koordinace a spolupráce probíhala rychleji a efektivněji.

Přesto se i oficiálně přiznává, že IZS dosud není schopen komplexně zajistit dlouhodobější nasazení při krizových situacích mimořádného rozsahu (jako je např. teroristický útok s použitím zbraní hromadného ničení), chybí mu technika, materiál i specialisté [9].

IZS má plnit dvě významné funkce. První spočívá v pružném zapojení nevládních organizací a občanských sdružení – těmi jsou především Český červený kříž, celá soustava sdružení dobrovolných hasičů, Vodní záchranná služba, Speleologická záchranná služba, Horská služba ČR, kynologické záchranné brigády.

Druhým přínosem se zvláště v posledních letech stává intenzivnější propagace a veřejná prezentace IZS i jednotlivých složek, včetně útvarů CO. Dosud bohužel málo rozšířené je předvádění činnosti IZS ve školách (jen podle iniciativy ředitelů škol). Velmi žádoucí by bylo propojení s výukou tematiky ochrany člověka za mimořádných událostí, konkrétně praktické vyzkoušení získaných vědomostí pod vedením odborných instruktorů z řad HZS (hasičské záchranné sbory) nebo zdravotnické záchranné služby (ZZS). Všechny formy veřejného působení zvyšují informovanost občanů, ale také jejich důvěru.

Obě tyto funkce však dosud nevyrovnaly *základní handicap IZS*: jedná se sice o moderní a pružnou strukturu, ale to se týká pouze vyšších úrovní systému: centrální, krajské a snad ještě obcí s rozšířenou působností. Výrazně slabší je to na nižších úrovních, v obcích a občanském prostředí.

Do sféry IZS formálně patří také **soustava sborů a sdružení dobrovolných hasičů** [10]. Dobrovolné hasičské sbory mají obrovskou tradici, jsou součástí občanské společnosti od sklonku 19. století. Díky jejich přítomnosti v každé větší obci hrají nezastupitelnou roli při ochraně velké části obyvatelstva ČR a infrastruktury. Jejich poslání se neomezuje na požární ochranu, dobrovolní hasiči jsou také jednou z nejvýznamnějších výchovných institucí, vždyť prakticky každé sdružení dobrovolných hasičů si vychovává dorost z řad místní mládeže. Hasičská sdružení jsou dnes jedinou občanskou organizací, která zároveň:

- ❑ působí plošně na celém území ČR,
- ❑ podílí se na zajišťování bezpečnosti,
- ❑ provádí výchovu a přípravu širokých vrstev mládeže.

Jedná se o **jedinou rychle mobilizovatelnou občanskou a teritoriální sílu pro řešení krizových situací**. Její role v bezpečnostním systému státu je zcela nepostradatelná a nenahraditelná.

Ochrana člověka za mimořádných událostí

Tento program je dnes v podstatě jediným systémově pojatým vzdělávacím prvkem na poli bezpečnosti. Zřejmý impuls daly opět povodně v roce 1997, po kterých poprvé zazněl názor, že úplné zrušení výchovy k civilní obraně v rámci branné výchovy bylo krajně nešťastným krokem. Je sice pravda, že projekt ke zjištění možností zařadit podobnou tematiku do osnov proběhl už v letech 1995–1998, ale první praktický krok přišel až v roce 1999. Byla zpracována metodická příručka pro výuku na základních a středních školách a ministerstvo školství vydalo pokyn k začlenění tematiky ochrany člověka za mimořádných událostí do vzdělávacích programů [11]. Pokyn měl ale pouze doporučující povahu, výuku stanovil jen ve velmi omezeném rozsahu a především jeho realizace silně pokulhávala.

Jedním z přímých důsledků teroristických útoků na USA v roce 2001 a dalších katastrofálních povodní roku 2002 v ČR bylo zařazení tematiky mezi problémy k prioritnímu řešení. Roku 2003 ministerstvo vydalo nový pokyn [12]. Podle něj a příslušného dodatku [13] výuka probíhá povinně v rozsahu nejméně šest vyučovacích hodin ročně v každém ročníku ZŠ, SŠ a VOŠ. Výuka je zaměřena na zvládnutí těchto znalostí a schopností:

- ❑ rozpoznání varovného signálu „všeobecná výstraha“ a činnost po jeho vyhlášení,
- ❑ používání telefonních linek tísňového volání a dalších komunikačních prostředků,
- ❑ příprava evakuačního zavazadla, zásady pro opuštění bytu a ohroženého prostoru,

- ❑ činnosti integrovaného záchranného systému,
- ❑ poskytování první pomoci při zraněních v případě mimořádných událostí.

Obsah je zaměřen především na ochranu před následky:

- ❑ živelních pohrom včetně nezbytných dovedností,
- ❑ úniku nebezpečných látek do životního prostředí včetně nezbytných dovedností,
- ❑ použití nebo anonymní hrozby použití výbušniny nebo nebezpečné látky.

Konkrétní provedení záleží na rozhodnutí ředitelů škol, ale v praxi se postupuje podle doporučení začlenit jednotlivá témata do stávajících předmětů – tedy do fyziky a chemie, zeměpisu, občanské a rodinné výchovy.

Nespornou předností tohoto projektu je velmi **realistické zacílení**, ostře kontrastující s brannou výchovou, která byla v 80. letech beznadějně zastaralá. Poměrně dlouhá přípravná fáze umožnila pečlivě vybrat skutečně nejpravděpodobnější rizika. Podle jejich výběru byl program výuky rozdělen do čtyř tematických okruhů:

- ❑ ochrana obyvatelstva,
- ❑ živelní pohromy,
- ❑ havárie s únikem nebezpečných látek,
- ❑ radiační havárie jaderných energetických zařízení.

Tímto výběrem a eliminací podobností s vojensky pojatou brannou výchovou 70.-80. let se postupně podařilo překonat hluboce zakořeněný odpor vůči podobným aktivitám, který panoval v 90. letech. Závažným nedostatkem je však příliš **úzký** tematický rozsah a hlavně **nedostatečná** časová dotace.

Vzhledem k praktickému spuštění programu v září 2003 se dosud hlavně shromažďují zkušenosti. Počínaje rokem 2005 se už ale na tuto problematiku zaměří pozornost České školní inspekce. Velkým problémem je **nedostatečná příprava učitelů**.

Generální ředitelství Hasičského záchranného sboru (GR HZS), jako státní orgán odpovědný za civilní ochranu, má též za úkol zajišťovat zvyšování **veřejné informovanosti** a **osvěty**, jak mu ukládají zákony č. 239/2000 Sb. o IZS a č. 240/2000 Sb. o krizovém řízení. Právě v oblasti přípravy a vzdělávání občanů má IZS i CO největší rezervy: vydaná série příruček situaci neřeší.

Aktivní záloha dobrovolná

Novým prvkem z hlediska účasti občanů na zajišťování bezpečnosti a jejich přípravy je koncept **aktivní zálohy dobrovolné (AZD)**. Její reálný stav se však zdaleka neblíží funkčnímu systému [14]. V první řadě jsou početní stavy AZD *velmi nízké*. Zatímco v květnu 2003 se počítalo s téměř 4600 příslušníky, brzy byl počet upraven na 4143, poté na 3700, a během pouhého roku, do dubna 2004 se plánované stavy snížily na 2500 osob. Pro srovnání: dánská domobrana by po přepočtu na počet obyvatel Česka měla **více než 100 tisíc členů!**

Jedna rota o 150 mužích v kraji stačí jen na velmi malý a časově omezený úkol, potíže jsou také s morálním profilem některých zájemců a hlavním problémem je nezáměr velení Armády ČR a rezortu obrany. Pokud se aktivní záloha nemá stát víkendovým pivním bratrstvem militaristických živlů, musí se ministerstvo obrany a velení armády pořádně zamyslet, co od

ní budou chtít a podle toho ji rozvíjet. Jedině potom může aktivní záloha přilákat normální občany, kteří mají zájem připravovat se k obraně a ochraně svého domova, obce a regionu.

Individuální bezpečnost a prevence

Rozvoj lze sledovat také v široké a poněkud obtížně vymezitelné oblasti každodenní bezpečnosti a ochrany proti všedním, „nízkoprahovým“ rizikům. Snad proto, že tato ohrožení nebývají vnímána jako krizové situace, problematika se často nepovažuje za součást bezpečnostní politiky. Nejedná se tedy o velkolepé projekty a budování nových institucí, spíše o drobné iniciativy s participačním a výchovným rozměrem.

Relativně novým fenoménem je prevence kriminality, kterou lze zhruba rozčlenit na tři druhy:

- ❑ Sociální – ta spočívá v práci se samotnými rizikovými skupinami, hlavně s problémovou mládeží.
- ❑ Informovanost občanů – ta většinou představuje osvětové působení městských a obecních policíí směrem k občanům.
- ❑ Situační – ta se zaměřuje na omezení příležitostí k páchání trestné činnosti. V praxi se omezuje na problematiku technického zabezpečení majetku. Výchovný prvek mají projekty typu „community policing“ a vytváření **bezpečného sousedství**. Ve vyspělých zemích a zvláště v USA jsou velmi běžné (například program *Neighborhood Watch*), v českém prostředí však dosud narážejí na hluboce zakořeněnou nedůvěru vůči kolektivním aktivitám.

Konkrétním příkladem budiž dlouhodobý preventivně-osvětový program *Bezpečná lokalita*. Vznikl roku 2001 a usiluje o komplexní situační, ale v případech zájmu i sociální prevenci. Jeho posláním je přispět ke zvýšení pocitu bezpečí občanů, a to zlepšením technického zabezpečení, osvojením pravidel bezpečného chování a zájmem o věci veřejné. Problematiku bezpečnosti zahrnuje i široce koncipovaný projekt *Zdravé město*, zastřešovaný Národní sítí zdravých měst.

Vzdělávání pro participaci na bezpečnostní politice

Jestliže má být bezpečnostní systém České republiky budován jako skutečně otevřená a participační soustava, přinejmenším v deklarativním smyslu slova to znamená, že v jeho rámci působí řada různých aktérů, zapojených různými způsoby a na různých úrovních. Přípravenost a kvalifikaci je tedy třeba podporovat a požadovat u *širokého* okruhu aktérů.

Vzdělávání ke komplexnímu a participačnímu pojetí zajišťování bezpečnosti by však mělo být dostupné nejen odborníkům působícím ve veřejné správě, ale také představitelům ostatních kategorií aktérů bezpečnostního systému – včetně organizací nevládního (občanského) sektoru a zainteresovaných komerčních subjektů.

Na řadě vysokých škol a akademických pracovišť se realizuje výuka i výzkum různých součástí bezpečnostní politiky, spíše však jednotlivých oblastí „bezpečnostní praxe“. Stále zůstává volný prostor mezi úzce rezortní profesní přípravou na jedné straně a mezi akademicky teoretickým zkoumáním na straně druhé. Chybí komplexní, interdisciplinární přístup k bezpečnostní politice, který se však zaměřuje na konkrétní problémy, a v první řadě na instituce, jejich funkce, kapacity a interakci s ostatními subjekty bezpečnostního systému. Předmětem

výzkumu a výuky by se měla stát i tematika participace občanů a organizované občanské společnosti na bezpečnosti, obraně a ochraně a příprava občanů na krizové situace.

Koncem roku 2004 schválená **Koncepce vzdělávání v oblasti krizového řízení** otevírá prostor pro zavedení nových vzdělávacích programů pro pracovníky veřejné správy. Přínosem bude vzdělávací program, který v současnosti vyvíjí **Středisko bezpečnostní politiky** CESES FSV UK (Centrum pro sociální a ekonomické strategie při Fakultě sociálních věd UK).

3. Návrh politiky a její realizace: Příprava občanů ČR na krizové situace, výchova a vzdělávání k obraně a ochraně

„We can be afraid or we can be ready.“

Tom Ridge, bývalý ministr vnitřní bezpečnosti USA

Smyslem tohoto návrhu je zformulovat východiska a principy potřebného koncepčního materiálu, vymezit, čeho by se dokument měl týkat a jakým způsobem by se k problematice mohlo přistupovat.

Vize

Přežití populací závisí mimo jiné na jejich schopnosti vyrovnat se s náhlými výkyvy prostředí. Přestože bezpečnost České republiky je v současnosti zajištěna nejlépe v moderní historii, stát, společnost i její občané budou do budoucna konfrontováni s řadou hrozeb a rizik. Hlavním cílem navrhované politiky je **zvýšit připravenost občanů České republiky na potenciální ohrožení a krizové situace.**

K výchozím normativním principům patří:

- ☐ spoluodpovědnost občanů za obranu a ochranu sebe sama, svého domova, spoluobčanů a vlasti,
- ☐ povinnost státu umožnit jim přípravu a účast na řešení krizových situací,
- ☐ rozvoj participačního charakteru bezpečnostního systému ČR,
- ☐ směřování k vyváženému občanskému a profesionálnímu přístupu k zajišťování bezpečnosti, v němž se vysoká specializace a odbornost příslušníků profesionálních složek bezpečnostního systému doplňuje s co nejvyšší univerzální připraveností i dobrovolně rozvíjenými schopnostmi občanů.

Součástí je nejen prakticky orientovaná výchova a příprava občanů k obraně, ochraně a zvládání krizových situací, ale také vzdělávání občanů, kteří působí v organizacích veřejného, občanského a soukromého sektoru pro participaci na tvorbě bezpečnostní politiky a řízení bezpečnostního systému (na různých úrovních).

Výsledkem by měla být nejen zvýšená odolnost a efektivita bezpečnostního systému, ale také celkově snížená zranitelnost společnosti a vyšší úroveň bezpečnosti státu a jeho občanů.

Další výchozí předpoklady, principy a dílčí cíle

Lze předpokládat, že rizika budou spíše narůstat a pocit ohrožení se stane trvalou součástí života. Tento faktor bude posilovat ochotu občanů podílet se na vzdělávacích, osvětových

a participačních aktivitách. Je však třeba zabránit zneužití obav lidí k populistickým účelům, nepřipustit vyvolávání atmosféry strachu a účinnou informační a výchovnou činností bojovat s projevy paniky, k nimž může docházet při medializaci vážných krizových událostí.

1. Prvním předpokladem a zároveň dílčím cílem je překonání diskreditace výchovy, vzdělávání a zapojování občanů, k níž došlo za minulého režimu a zvláště v období normalizace. Negativní konotace dosud silně ovlivňují postoje lidí k iniciativám v této oblasti.
2. Významným cílem navrhované politiky a zároveň předpokladem zefektivnění bezpečnostního systému ČR je výrazné posílení důvěry k bezpečnostním složkám, veřejné správě na místní, regionální i ústřední úrovni, ale také k občanským organizacím, které se na zajišťování bezpečnosti a bezpečnostní politice podílejí.
3. Návrh jakéhokoli systémového přístupu musí brát v úvahu všechny bariéry plynoucí ze zkušeností občanů z éry socialismu, nerozvinutou kulturu občanského sdružování a společné iniciativy, ba přímo nechuť k jakémukoli komunálně či komunitně organizované aktivitě (tím se česká společnost výrazně liší od praxe v západní Evropě či v USA). Navrhovaná opatření proto musí být velmi skromná, ambice musí mít spíše nízké než vysoké a základním vodítkem by měl být princip „přiměřené dostatečnosti“. Cíle by se měly klást na dolní hranici žádoucího stavu. (Za úspěch lze u některých skupin obyvatelstva považovat to, kdyby přestaly být zátěží pro složky bezpečnostního systému a rizikovým faktorem – především díky neodpovědnému a nedisciplinovanému jednání.)
4. Základním kritériem pro přípravu konkrétních opatření a projektů musí být jejich soulad s reálnými potřebami, musí být adekvátní vůči charakteru potenciálních hrozeb a rizik.

Praktické důsledky povahy hrozeb a rizik

Přestože k nejvážnějším hrozbám dneška patří mezinárodní terorismus a použití zbraní hromadného ničení, je třeba zachovat strážlivý odhad. Není žádoucí ospravedlňovat program přípravy občanů hrozbou velkých katastrof – je zřejmé, že vojenské napadení nehrozí, pravděpodobnost rozsáhlého teroristického útoku je velmi malá a navíc jednoznačně omezená na specifická teritoria (v případě ČR je to Praha a síť dobře typově zachytitelných objektů). V kategorii mimořádných událostí jsou pravděpodobné spíše živelní pohromy omezeného rozsahu a technologické havárie místního významu.

Pozornost je třeba soustředit v první řadě na **drobnější, každodenní rizika a ohrožení**. Přípravenost je třeba rozvíjet od pravděpodobnějších a tedy méně katastrofických scénářů; výsledkem jsou ale kapacity a trénink pro vážnější krizové situace. Není třeba strašit veřejnost opatřeními, která nemusí být vidět a která nesměřují proti akutním hrozbám.

Charakter dnešního nebezpečí je dán charakterem naší civilizace. Hlavním rysem ochrany a obrany proti ohrožení se stává význam *informace*, nikoliv *síly*.

Klíčem k úspěchu není schopnost silového řešení a dostatek hmotných prostředků, nýbrž vědomostní řešení založené na informační převaze, která umožní předejít napadení či poškození.

Proto se například při ochraně obyvatelstva upouští od udržování mohutných stálých krytů CO či skladování desetitisíců ochranných masek, vzhledem k charakteru možného ohrožení totiž nejsou potřebné – daleko důležitější je schopnost detekce, rychlého informování a intenzivní, přesně cílené, pokud možno preventivní akce.

Vzhledem k diferencovanosti hrozeb a diferencovanosti cílových skupin je zřejmé, že jakékoliv výchovné a participační projekty musí být rovněž diverzifikované, „šité na míru“ adresátům.

Struktura návrhu

Všechna opatření prováděná v rámci vzdělávání a přípravy občanů by měla mít stanovenou cílovou skupinu a jejich nasměrování by mělo odpovídat rozdělení na dva základní okruhy:

- ❑ základní standardní úroveň, ke které by měl mít přístup každý občan; jedná se o **po-
vinné** minimum schopností, znalostí a dovedností, které by měl ovládat každý,
- ❑ vyšší úroveň výchovných, vzdělávacích a tréninkových aktivit, přístupných na principu **dobrovolného** zájmu občanů či organizací. Jejich koordinovaná nabídka by měla být strukturována podle cílových skupin či odpovědných aktérů.

Klíčovým faktorem úspěchu programu bude zmapování a využití **motivací** jednotlivých cílových skupin a tomu odpovídající rozpracování systému pobídek, stimulů a motivačních prvků.

Institucionální rámec a aktéři

Velmi potřebné je vytvoření celkového rámce pro řadu různě zacílených aktivit. Tento rámec by se mohl jmenovat například **Program národní (občanské) připravenosti**. Jednalo by se o veřejnoprávní instituci síťového typu bez vlastní infrastruktury. Stálým orgánem by byla především jakási **ústřední rada** či výbor, který by sdružoval představitele nejvýznamnějších zapojených organizací – rezortů vnitra, školství a obrany, nevládních korporací a občanských sdružení, škol a firem, respektive sdružení zastupujících podnikatelský sektor. Tato **koordinační skupina** s malým sekretariátem, technicky a administrativně samostatná či podporovaná některým státním subjektem, by měla na starosti vedení internetového portálu, přípravu a administraci dílčích programů a projektů, grantovou politiku a *public relations*.

Podobné koordinační skupiny (rady) by měly fungovat také na úrovni **krajů** (s administrativní podporou odborů krizového řízení, obrany a ochrany krajských úřadů). Na nižší úrovni by rady vznikaly pouze v případě **zájmu** jednotlivých obcí nebo jiných zainteresovaných aktérů [15].

Z orgánů **ústřední státní správy** se jako nezbytná jeví především účast Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR (z jehož strany je už určitý zájem vyjádřen) a Ministerstva vnitra ČR, které by mělo hrát roli **garanta**, neboť problematika spadá převážně do jeho působnosti. Smysl by mělo také zapojení Ministerstva zdravotnictví ČR. Role Ministerstva obrany ČR může být spíše okrajová, vzhledem k jeho technickým možnostem a kapacitám v regionech by však rozhodně neměla být opomenuta.

Z **výkonných** složek bezpečnostního systému by partnerem sítě měl být „**Záchranný sbor ČR**“; tento název se navrhoval už v roce 1999 poté, co Hasičský záchranný sbor ČR převzal vedení civilní ochrany (CO), integrovaného záchranného systému (IZS) a počítalo se s integrací zdravotnické záchranné služby (ZZS). V optimálním případě by zahrnoval stávající profesionální složky a navíc složky dobrovolné – sbory dobrovolných hasičů a další občanské organizace jako ČČK, jež by byly zároveň účastníky Programu národní připravenosti a poskytovaly by výchovné a vzdělávací služby. Dalším partnerem by se staly orgány Policie ČR

a městské a obecní policie, a žádoucí by byla též účast krajských vojenských velitelství (KVV) – i z jejich strany je zájem o spolupráci s regionálními aktéry.

Cílové skupiny

Je nereálné předpokládat, že by mohl vzniknout nějaký ucelený vzdělávací program výchovy a přípravy pro krizové situace, kterým by ať už povinně či dobrovolně procházely široké skupiny obyvatelstva. Diverzifikace je nezbytným nástrojem.

Jedinou vrstvou populace, která může ve velkém rozsahu a masově absolvovat soustavnou přípravu, jsou **žáci a studenti základních a středních škol**. Základním prvkem by se měla stát **modernizace** a hlavně **rozšíření** současného programu *Ochrana člověka za mimořádných událostí*. Je třeba zvýšit hodinovou dotaci na výuku: ze 6 alespoň na 12 hodin ročně; docílit toho lze integrací předmětů. Kromě již zavedených témat by bylo vhodné položit ještě větší důraz na první pomoc, rozvoj sebekázně a disciplíny, zvýšení mobility a flexibility v krizových situacích, na lepší informovanost o potřebném materiálním vybavení, a nakonec také na dovednosti pro přežití – tedy schopnost pohybu a orientace v terénu, při evakuaci a v hromadných zařízeních. Velmi žádoucí je zavést povinně **praktická bloková cvičení** pod vedením příslušníků složek bezpečnostního systému. Jedním z rozměrů, který by neměl být zapomínán, je **zakomponování** tematiky bezpečnosti, obrany a ochrany do **občanské výchovy**, spolu s výchovou k ústavnosti, demokracii, evropanství a vlastenectví.

Vedle toho existuje prostor pro nadstandardní projekty s výraznějším sportovním, branným a polovojenským změřením. Zde by však měla být iniciativa ponechána na vedení škol a dobrovolném přístupu studentů. Spolupráce s KVV je v takovém případě přirozená i možná.

Tyto i další aktivity je však vhodné pojímat spíše jako **aktivity volného času**. V nich by realizační role měla připadnout organizacím pro děti a mládež, přičemž technickou, materiální a finanční podporu by bylo možné hledat na straně České rady dětí a mládeže. Členem tohoto zastřešujícího sdružení je například i Český junák, který v poslední době zahájil výchovný a osvětový projekt o pravidlech bezpečného chování v každodenním životě. Skautská organizace může hrát výraznou roli už jenom kvůli tradici v přípravě mládeže k obraně a zvládání krizových situací.

S výchovou dětí a mládeže souvisí potřeba „školit školitele“ – tedy získávat tematicky kvalifikovaný pedagogický personál, a to jak stávající učitele, tak studenty pedagogických fakult i odborné lektory z orgánů veřejné správy, od policie či hasičů.

Mnohem nepřehlednější situace panuje u **ostatní**, tj. dospělé **populace**. Základní úrovní přípravy a edukace, o níž se hovoří velmi často a je stanovena zákony [16], je zvyšování veřejné informovanosti – pro nejširší vrstvy obyvatelstva je třeba vypracovat alespoň základní manuály a především moderní a živé osvětové pořady v elektronických médiích. Je jasné, že i toto působení musí být orientováno na specifické skupiny a využívat všech komunikačních a informačních technologií.

Zvláštní pozornost bude třeba věnovat zlepšení **krizové komunikace** mezi občany, složkami bezpečnostního systému a veřejnou správou. Dosavadní zcela jednosměrný model (vyrozumění a udílení pokynů) naprosto neodpovídá současným potřebám pružné koordinace, v níž se operační centra neobejdou bez vícezdrojového sběru dat, samozřejmě včetně informací od občanů z relevantního teritoria.

Všeobecný rámec pro vzdělávání občanů k obraně a ochraně by měl vznikat v souladu s konceptem **celoživotního vzdělávání**. Nabídka kurzů, vzdělávacích modulů a možná i rekva-

lifikačních programů by měla být koordinována a po stránce kvality garantována na krajské úrovni výše uvedenými krajskými radami.

Podstatným **indikátorem připravenosti** společnosti na krizové situace je procentuální podíl populace, která oficiálně prošla výcvikem k poskytování záchranné a zdravotnické pomoci. Tento poměr se obvykle udává kolem 4-5 % obyvatelstva. Není divu, že se hledají cesty, jak tento podíl zvýšit – a to nikoliv zvyšováním stavu profesionálních sborů. Alespoň vzdáleným vzorem může být americký systém Community Emergency Response Teams (CERT), které jsou lokálně zřizovány z vlastní iniciativy občanů. Veřejná správa (ministerstvo vnitřní bezpečnosti) uhradí náklady na výškolení těchto dobrovolníků. Je otázkou, s jakým úspěchem by se takový projekt setkal v českém prostředí.

Další potenciálně významné struktury pro interakci občanů a bezpečnostního systému představují **sborny dobrovolných hasičů** (SDH) a jednotky **aktivní zálohy dobrovolné** (AZD). Zvláště role SDH by mohla být rozšířena do formy univerzálních dobrovolných záchranných jednotek, které by se mohly stát součástí „občanské“ větve jednotného Záchraného sboru ČR. Krajské rotý AZD by zase po nezbytné kvalitativní a kvantitativní transformaci mohly převzít roli orgánu teritoriální obrany a rychle mobilizovatelné síly pro posílení policie, zajištění chodu veřejné správy a infrastruktury během stavů ohrožení.

Poslední kategorií je soukromý, **podnikový sektor**. V současnosti už existuje nabídka kurzů a školení pro zaměstnance firem, které do značné míry mohou naplňovat představy o vzdělávání a přípravě k obraně a ochraně. Fungují ovšem na ryze komerční bázi, a tak je jen na vedení podniků, zda své zaměstnance nechávají proškolit v činnostech pro krizové situace. Řešení by měla představovat už zmiňovaná koordinovaná nabídka takových programů (výhledově certifikovaných ústřední radou či krajskými skupinami) – a především **stimulační politika** ze strany státu. Zavedení nového titulu pro dotační politiku se nejeví jako reálné, smysluplné **daňové úlevy** pro právnické a podnikající fyzické osoby by však rozhodně fungovat měly.

Občanská připravenost ve fungující občanské společnosti

Na konec bych rád připomenul, že navzdory pravděpodobnému rozrůznění obsahu výchovných a vzdělávacích aktivit bude třeba vždy sledovat primární obecné cíle, společné všem těmto projektům. V případě jakékoli hrozby či nebezpečí se totiž nejvíce a neefektivněji uplatní základní schopnosti, jako je rozpoznání nebezpečí, vnímavost, ostražitost, schopnost rychlého a účinného vyhodnocení situace, rozhodnost a schopnost rychle a cíleně reagovat.

Stejně významná je schopnost efektivně komunikovat, spolupracovat s ostatními, ale také připravenost respektovat autoritu, přijmout rozkaz, zkrátka zohledňovat ve svém jednání nadindividuální zájmy. Praxe ukazuje, že právě nedostatečná disciplína a loajalita v konkrétní krizové situaci nejvíce ztěžuje její řešení a v důsledku ohrožuje nejen dotyčnou nespolupracující osobu, ale také (a zejména) ostatní, včetně záchranářů. Svěhlavost tak obvykle jen zvětšuje negativní dopady krizových situací.

Není náhodou, že jsou zde opakovaně zmiňovány Český červený kříž, sbory dobrovolných hasičů a skautské hnutí. Všechny tyto občanské organizace totiž kromě své hlavní „specializace“ plní a plní také hluboce humánní poslání. Je dobré mít na paměti, že skautské heslo „Buď připraven!“ zdaleka neznamena jen výzvu k rozvíjení individuální zdatnosti a odolnosti, ale také výzvu k převzetí odpovědnosti za své prostředí a lidi, s nimiž je sdílíme.

Poznámky:

- [1] Např. „Koncepte bezpečnostního systému ČR“, zpracovávaná pro Bezpečnostní radu státu a neschválena vládou v roce 2004; strategický tah „Systém komplexního řízení bezpečnosti ČR“, vzniklý na půdě CESES FSV UK v letech 2002–2003.
- [2] KROBATH, J.,– STEJSKAL, L. 2004, s. 162–164; KROBATH, J., SÍLA, J. 1991.
- [3] O přiléhavosti takto drsného výrazu jsem se přesvědčil mimo jiné vlastní zkušeností z let 2001–2002.
- [4] DVOŘÁK, J., ŠILHÁNEK, B. 2003, s. 153–163.
- [5] LUKÁŠKOVÁ, L. 2004, s. 101.
- [6] *Armádní ročenka 1993*. 1994, s. 81; *Armádní ročenka 1994*. 1995, s. 74–77; *Armádní ročenka 1996*. 1997.
- [7] Např. podle zkušeností pracovníků odboru školství Krajského úřadu Libereckého kraje.
- [8] LUKÁŠKOVÁ, L. 2004, s. 101, 104.
- [9] *Koncepte ochrany obyvatelstva do roku 2006 s výhledem do roku 2015*. 2003, s. 15.
- [10] Zastřešující organizací je Sdružení hasičů Čech, Moravy a Slezska, dále též Česká hasičská jednota a Moravská hasičská jednota.
- [11] *Pokyn MŠMT k začlenění tematiky ochrany člověka za mimořádných událostí do vzdělávacích programů*, č.j. 34776/98–22 ze dne 4. 5. 1999.
- [12] *Pokyn MŠMT k začlenění tematiky ochrany člověka za mimořádných událostí do vzdělávacích programů*, č.j. 12050/03–22 ze dne 4. 3. 2003.
- [13] *Ochrana člověka za mimořádných událostí: Dodatek k učebním dokumentům pro základní školy, střední školy, speciální školy a vyšší odborné školy*, č.j. 13586/03–22 ze dne 4. 3. 2003.
- [14] STEJSKAL, J. 2005, s. 50–62.
- [15] Navržená struktura je do značné míry inspirována modelem Citizen Corps z USA.
- [16] *Zákon č. 239/2000 Sb.; zákon č. 240/2000 Sb.*

Seznam použité literatury:

- Analýza bezpečnostního systému České republiky*. 2004. MV ČR – MZV ČR – MO ČR – ÚV ČR. Dostupné na: http://www.mvcr.cz/odbor/bezp_pol/dokument/analiza.doc.
- Are You Ready? A Guide to Citizen Preparedness*. 2002. Washington, D.C.: Federal Emergency Management Agency. Dostupné též na: http://www.fema.gov/pdf/areyouready/areyouready_full.pdf.
- Armádní ročenka 1993*. 1994. Praha: MO ČR.
- Armádní ročenka 1994*. 1995. Praha: MO ČR.
- Armádní ročenka 1996*. 1997. Praha: MO ČR.
- BALABÁN, M. – RAŠEK, A. et al. 2003. Systém komplexního řízení bezpečnosti České republiky. In POTŮČEK, M. et al. *Putování českou budoucností*. Praha: CESES FSV UK – Gutenberg, s. 69–86.
- Bezpečnost – věc veřejná*. Sborník a memorandum z konference pořádané Asociací BOOSS, IOBD a IPA, Praha, 4. 10. 2004.
- DVOŘÁK, J. – ŠILHÁNEK, B. 2003. *Stručná historie ochrany obyvatelstva v našich podmínkách*. Praha: MV – GR HZS ČR.
- Jane's Citizen's Safety Guide*. 2004. Coulsdon: Jane's Information Group.
- Koncepte ochrany obyvatelstva do roku 2006 s výhledem do roku 2015*. 2003. Praha: MV – GR HZS ČR. ISBN 80-86640-13-2. Dostupné též na: http://www.mvcr.cz/2003/hasici/odbor/ooo/koncepte/do06_hasici.html
- Koncepte vzdělávání v oblasti krizového řízení*. 2004. Dostupné na: http://www.mvcr.cz/2003/hasici/koncepte/vzdelani/koncepte_hasici.html
- KROBATH, J., SÍLA, J. 1991. *Občan a obranyschopná demokracie: Podkladová studie k tvorbě nového pojetí výchovy k obraně*. Praha.
- KROBATH, J., STEJSKAL, L. 2004. Branná výchova: Participace občanů na přípravě k obraně. In *Bezpečnostní politika České republiky - výzvy a problémy: Sborník statí ke konferenci „15 let vývoje bezpečnostní politiky a armády v Československu a České republice“*. Praha: MO ČR AVIS, s. 149–164.
- LUKÁŠKOVÁ, L. 2004. Edukativní efekt předlistopadové branné výchovy je stále živý: Výsledky výzkumu. *Vojenské rozhledy*. Roč. 13 (45), č. 1, s. 101–105.
- Ochrana člověka za mimořádných událostí: Dodatek k učebním dokumentům pro základní školy, střední školy, speciální školy a vyšší odborné školy*. MŠMT ČR, 4. 3. 2003, č.j. 13586/03–22. Dostupné na: http://www.msmt.cz/_DOMEK/default.asp?ARI=102215&CAI=2842
- Ochrana člověka za mimořádných událostí: Příručka pro učitele základních a středních škol*. 2003. Praha: MV, GR HZS ČR.
- Pokyn MŠMT k začlenění tematiky ochrany člověka za mimořádných událostí do vzdělávacích programů*. MŠMT ČR, 4. 3. 2003, č.j. 12050/03–22. Dostupné na: http://www.msmt.cz/_DOMEK/default.asp?ARI=102215&CAI=2842
- STEJSKAL, J. 2005. *Přechod k profesionálním ozbrojeným silám jako problém jejich civilního demokratického řízení a integrace do společnosti*. [Diplomová práce] Praha: Katedra veřejné a sociální politiky FSV UK.
- Zákon č. 222/1999 Sb. o zajišťování obrany České republiky*.
- Zákon č. 239/2000 Sb. o integrovaném záchranném systému a o změně některých zákonů*.
- Zákon č. 240/2000 Sb. o krizovém řízení a o změně některých zákonů (krizový zákon)*.
- Zákon č. 585/2004 Sb. o branné povinnosti a jejím zajišťování (branný zákon)*.